

כרך 3, גיליון מס' 8, 7 ביולי 2013

עורך: ד"ר הראל חורב

חיי העם בידי העם והנשיא אינו אלא משרתו

ד"ר מירה צורף

"בכלל העמים יש עם המוסר רסן הנהלת ענייניו לממשלתו ונשמע בצייתנות לרצונה ויש מהם הקובע לממשלה גבול מוגדר לשלטונה והשפעתה ומפקח עליה פקוח קפדני. אם הטיבה לעשות - גמל לה כגמולה, ואם לא - יחסלנה. עמי המזרח הם מן הסוג הראשון ועמי המערב נמנים על הסוג השני. זאת סיבת היות המזרח נתון בפיגור ונחשלות ואילו המערב משגשג ומתפתח". כך ניסח ב-1906 מוצטפא כאמל, מנהיגה הבלתי מעורער של התנועה הלאומית המצרית, את היתרונות הגלומים ברעיון ריבונות העם. מאז ועד פרוץ מהפכת ה-25 בינואר 2011 אכן, היה העם המצרי עבד לממשלתו ונכנע לחוקיה של האוטוקרטיה ושל העומדים בראשה. מהפכת ה-25 בינואר 2011 היוותה נקודת מפנה כיוון שהייתה זו הפעם הראשונה שמהפכני כיכר תחריר הצעירים מימשו את מושג הריבונות שעה שלא רק תבעו את הדחתו של הנשיא חוסני מובארכ אלא נאחזו בכיכר עד שהנשיא המצרי הודיע על התפטרותו. הסיסמאות שנשא, "לחם, חירות וצדק חברתי" ו"לא לדיקטטורה, כן לדמוקרטיה", בטאו את כמיהתם למצרים אחרת.

ואכן, תהליך בחירתו של מוחמד מורסי לנשיא היווה תחנה משמעותית נוספת בדרכה של מצרים לעבר הדמוקרטיה שכן, לראשונה בתולדותיה נערכו בה בחירות חופשיות, שקופות ומפוקחות על ידי גופים מצריים ובינלאומיים. היה זה אירוע היסטורי גם מבחינת האחים המוסלמים, שבעקבות מהפכת ה-25 בינואר הפכו מתנועת אופוזיציה נרדפת למפלגה פוליטית לגיטימית שהזדרזה לנצל את הניסיון הארגוני רב השנים שלה לשם כינונה של "מפלגת החירות והצדק" (אל-חוריה ואל-עדאלה), גיבוש רשימת מועמדיה לבחירות לשני בתי הפרלמנט, הכנת מצע מפורט והצגת מועמדה לנשיאות. על אף שהנשיא מורסי נבחר ברוב זעום של 51.7 אחוזים מכלל הבוחרים, הרי שהכל קבלו את כללי המשחק הדמוקרטי והעניקו לנשיא הנבחר את ברכת הדרך. היטיב לבטא זאת ההיסטוריון המצרי חי'אלד פהמי: "אני אישית לא בחרתי במוחמד מורסי. ואולם, כשהתפרסמו תוצאות הבחירות שמחתי

כיוון שנוכחתי לדעת שהצלחנו לממש את הראשונה במשימות המהפכניות ולקיים בפעם הראשונה בחירות חופשיות והוגנות. לפיכך, לדידי, מוחמד מורסי הוא נשיאה הלגיטימי של מצרים".

מורסי סימל עבור העם המצרי את המועמד שלא היה נגוע בשחיתות של משטר מובארכ, אדם ששילם מחיר אישי על עצם השתייכותו לתנועת האחים המוסלמים וייצג את האותנטיות האסלאמית. בנאום ההכתרה שלו בכיכר תחריר הכריז מורסי כי בכוונתו להיות הנשיא של כולם, "של אלה שבחרו בי ושל אלה שלא בחרו בי". עוד הוסיף כי הוא מודע לכך שכוחו וסמכותו מקורם בעם-הריבון. "ברצותכם תעניקו לי אותם וברצותכם תיטלו אותם ממני", הצהיר. ולבסוף הודיע כי בכוונתו לפעול למען כינונה של מצרים כמדינה אזרחית (*זולה מדניה*) ברוח המהפכה. האג'נדה שהציג כללה הקצאת משאבים לפתרון משבר הצעירים ובראש ובראשונה התאמתה של מערכת ההשכלה הגבוהה לדרישות שוק העבודה, הצגת מענה לבעיות זיהום הסביבה וגיבוש פתרונות לבעיות תשתית הכבישים של מצרים, הגובה קורבנות רבים חדשות לבקרים. ההתמקדות בבעיותיה הפנימיות של מצרים עוררה תקווה בקרב רבים אך באותה מידה היו כאלה שהביעו חשש מפני תהליך אסלאמיזציה שעלול לפקוד את המדינה בשל מחויבותו של מורסי לרוח 'האחים' ולערכיהם. בה בעת העדיפו צעירי המהפכה ובכללם חברי תנועת ה-6 באפריל (תנועה שנוסדה באפריל 2008 והובילה את "מהומות הפיתה", מחאת ההמון בעקבות ביטול הסובסידיות על מצרכי היסוד. חברי התנועה היו אלה שהניעו גם את גלגליה של מהפכת ה-25 בינואר 2011) שלא לרדת לשדה הקרב הפוליטי ולהמשיך להיאחז בקרנות המזבח של האופוריה המהפכנית. יתירה מזאת, לא מעטים מהם ביכרו את מוחמד מורסי על פני אחמד שפיק שזכה בפיהם לכינוי *פֶּלּוּל* – שריד משרידי המשטר הישן.

על אף הבעיות האקוטיות שניצבו לפתחו של מורסי הייתה זאת הזדמנות היסטורית הן לתנועת 'האחים' והן לו באופן אישי להוכיח לבוחריו ולמתנגדיו בתוך מצרים ולקהילה הבינלאומית שעקבה בדאגה אחר ניצחונם של 'האחים' כי על אף שהוא נעדר ניסיון משילות, יש לו את הכישורים המתאימים להוציא מן הכח אל הפועל את התוכניות שעליהן הצהיר. נציגי התנועות הפוליטיות, חדשות כוותיקות, הצהירו בקול אחד כי יעניקו למורסי את ימי החסד שהוא נזקק להם אך יחד עם זאת לא יהססו לבקרו אם וכאשר יגיעו למסקנה שפעולותיו אינן הולמות את הבטחותיו ואינן מקדמות את מצרים לעתיד טוב יותר. ואכן, סרגל ההערכה, שזכה לכינוי "מורסימטר", אשר הופיע מידי יום בעיתונות הכתובה כמו גם באתרי האינטרנט, שיקף את שביעות רצונו או לחילופין את ביקורתו של הציבור באשר למהלכו של הנשיא. במהלך ששת החודשים הראשונים לכהונתו של מורסי גילו המצרים אורך רוח ראוי לציון. ואולם, אמון הציבור בנשיא החל להיסדק כשפנה לעסוק בענייניה הפנימיים של מצרים. או אז החל מסתמן התהליך שהכל חששו מפניו. כך לדוגמה התקשה המשטר לשאת את עצמאותה של התקשורת המצרית שלא חסכה את ביקורתה מן הנשיא והוא החל מצר את צעדיה. במקביל ניסחה ממשלת קנדיל את חוק ארגוני החברה האזרחית, שהגביל את פעילותם באופן שאף עלה על ההגבלות שהושטו עליהם בתקופת מובארכ. משבר של ממש החל לאחר שהנשיא סלק את התובע הכללי והביא לפרישתם לגמלאות בטרם עת של 3000 שופטים וכך אפשר לנציגי 'האחים' להשתלט על בית המשפט העליון לחוקה. שיאו של תהליך זה התרחש בנובמבר 2012, שעה שמורסי הכריז על הצו הנשיאותי על פיו הוראותיו אינן ניתנות לערעור על ידי הערכאות

המשפטיות. בעשותו כן מיצב את עצמו למעשה מעל החוק ופגע פגיעה אנושה במערכת המשפט. זאת ועוד, גם החוקה המצרית, על אף שאושרה במשאל עם, שיקפה למעשה את האגינדה של 'האחים' המוסלמים ושל הסלפים. הללו הוו רוב מוחץ בקרב חברי הוועדה לניסוח החוקה, בעקבות פרישתם של נציגי הכנסיה הקופטית, חברי תנועת ה-6 באפריל ואנשי קבוצות אופוזיציה נוספות שלא הצליחו להטביע את חותמם על המסמך, שאמור היה לשרטט את קווי המתאר של מצרים הדמוקרטית. השתלשלות עניינים זאת חשפה לעין כל את כוונותיו של הנשיא הנבחר לנצל את מעמדו במטרה להשתלט על מצרים ולא לשלוט בה כפי שהבטיח, לאיש את המשרות הבכירות באנשי שלומו מקרב 'האחים' ולהשליט את ערכיה של התנועה על כלל הציבור המצרי.

הקש ששבר את גב הגמל היו המחטפים האסלאמיסטיים, שהתרחשו דווקא במישור התרבותי ובמישור המוניציפאלי. היה זה עת פִּיטר שר התרבות המצרי עלאא עבד אל-עזיז את מנהלת בית האופרה של קהיר, ד"ר אינאס עבד אל-דאים, בשל "שחיתות וניהול לקוי". בעקבות החלטה זאת הודיע מנצח הבית של האופרה על השבתתה. לשביתה הצטרפה גם התזמורת הסימפונית של קהיר וכך החלה "אינתיפאדה תרבותית" שאותה יזמו אמנים, אינטלקטואלים ואנשי תקשורת בתביעה לפיטוריו לאלתר של שר התרבות. מה שהחל כמחאה נגד השר הפך עד מהרה למאבק לאומי למען זהותה הקולקטיבית של מצרים המורכבת ממורשת מצרים הקדומה, המורשת האסלאמית והמורשת הקופטית. ממשלת מורסי, כך התחוו, מבקשת לעצב את התרבות המצרית ברוח האידיאולוגיה של 'האחים', או כפי שניסחה זאת השופטת תחאני אל-גיבאלי, סגנית נשיא בית הדין החוקתי העליון: "תרבותנו נשחקת עד דק על ידי הדחפורים האסלאמיסטיים. עם היסטוריה ותרבות בת 7000 שנה כשלנו, עלינו לחיות בעולם מודרני, לאמץ מערכת חוקים מודרנית ולכונן רפובליקה מודרנית. אל לנו לסגת לאחור". לאינתיפאדת התרבות המצרית יש להוסיף את ההתמרמרות שהציפה את הרשתות החברתיות שעה שנודע על מינויו של עאדל אסד אלחיראת למושלה החדש של לוקסור. האיש, כך הסתבר, הינו חבר בזרוע הצבאית של *אלגמאעה אל-אסלאמיה*, אחד מארגוני האסלאם הקיצוני הפועלים במצרים, האחראים לטבח באחד המקדשים בלוקסור, להתקפות טרור כנגד תיירים, להרג חיילים וקציני משטרה ולרצח הנשיא סאדאת. התחושה שעברה ברשת היא כי תרבותה ומורשתה של מצרים נמצאות תחת מתקפת האחים המוסלמים. אחת הביקורות שחזרה על עצמה נסובה סביב הפגיעה בתיירות כתוצאה ממינוי זה: "החלטתו של מורסי למנות חבר באל-גמאעה אל-אסלאמיה למושל לוקסור תהרוס את תעשיית התיירות ותסלול את הדרך לתיירות דתית (חלאל) ואחר הוסיף: "שער בנפשך שחבר אל-קאעדה יתמנה לראשות עיריית ניו יורק. זאת בדיוק הרגשתנו באשר למינויו של הטרוריסט למושל לוקסור".

בתום שנה לכהונתו של מורסי ניתן לומר כי כלכלתה של מצרים ממשיכה להתדרדר. מחירי הדלק ומצרכי המזון האמירו, ערכה של הלירה המצרית ירד והאבטלה גואה. היעדר ביטחון במרחב הציבורי גורם לא רק למופעי אימה של הטרדות מיניות ומקרי אונס אלא אף לשיתוק התיירות, שהייתה עד לפרוץ האביב הערבי הענף העיקרי שהכניס מטבע זר לקופת האוצר המצרי. ואולם, חטאו הגדול של מורסי הוא בכך שפגע פגיעה אנושה בסולידאריות המצרית ובאחדות השורה שאפיינה אותה במהפכת ה-25 בינואר ופיצל את העם המצרי לשני מחנות: תומכי 'האחים' מזה ומתנגדיו מזה. על רקע זה קמה

תנועת "המרד" (תמרד), המהווה חלופה צעירה לתנועת ה-6 באפריל והיא זאת שתרגמה את רגשות התסכול והכעס שפשטו בקרב הציבור המצרי לשפת המעשה. "תמרד" נוסדה למען האנשים הפשוטים המבקשים לכונן במצרים מדינה דמוקרטית, הצהירו מנהיגי התנועה. בפעולה אלגנטית ומהירה תוך שימוש במיומנויות דיגיטליות החתימו חברי התנועה 22 מיליון מצרים על עצומה הקוראת להדחתו של הנשיא מורסי וליציאה לכיכר תחריר ב-30 ביוני למה שהם כינו "אם כל ההפגנות" לרגל מלאת שנה לכהונתו של הנשיא. תנועת תמרד הינה ראייה לכך שהציבור המצרי אינו מוכן להשלים עוד עם משטר שאינו פועל למענו ואינו משרת את צרכיו. יתירה מזאת, הוא אינו מוכן להסתפק בפסדה דמוקרטית אלא מבקש להמיר את האוטוקרטיה בדמוקרטיה של ממש על כל היבטיה. "המהפכה אמורה הייתה לשנות את כללי המשחק ולא רק את שחקניו" הצהיר ההיסטוריון ח'אלד פהמי. "אין אנו מעוניינים להמיר דיקטטור במדים בדיקטטור דתי" הוסיף הסופר המצרי אבראהים עבד אל-מגיד. אך בה בעת הוכיחה תביעתה הבלתי מתפשרת של האופוזיציה להדחתו המידית של מורסי, שעל אף היותו נשיא נבחר ולמרות שהדרך המקובלת להחלפתו על פי כללי הדמוקרטיה היא בבחירות, הלגיטימיות האלקטוראלית אינה יכולה להוות תירוץ להמשך תפקידו של נשיא כושל.

הדחתו של מורסי איננה הולמת את ההגדרות המקובלות להפיכה צבאית המתבצעת "מלמעלה", ביוזמתם של לובשי מדים המבקשים לתפוס את השלטון ולהחזיק בו. במקרה שלפנינו התייצב הצבא לצד המפגינים בכיכר, ודחק בנשיא להיענות לדרישות ההמון כדי לשמור על מעמדו הקונצנזואלי כצבא העם. סירובו של מורסי אילץ את שר ההגנה, עבד אל-פתח סיס, לנקוט בצעדים המאפיינים הפיכה צבאית כגון: כיתור בניין הטלביזיה, מאסרם של מנהיגי תנועת 'האחים' ובראשם המדריך הכללי, מוחמד בדיע, והשמתו של הנשיא מורסי במעצר בית. אלא שהודעתו הרשמית של הגנרל סיס על הדחת מורסי ושרטוט מפת הדרכים ה"צבאית" מערערת על ההגדרה המקובלת של מושג ההפיכה שכן, במעמד ההדחה הופיעו לצד סיס נציגיה הבכירים של החברה המצרית: שיח' אל-אזהר, ראש הכנסיה הקופטית ונציג האופוזיציה (מוחמד אל-בראדעי) ואפילו נציג הסלפים, כשהמטרה הייתה להציג אחדות שורה והסכמה מקיר לקיר על הצעד שנעשה. בנוסף הודיע סיס על מינויו הקרוב של נשיא זמני אזרחי שישקוד על הקמתה של ממשלת מעבר עד לקיומם של בחירות לשני בתי הפרלמנט ולנשיאות. בכך הפגין את רצונו של הצבא להתרחק מן השלטון ולגבות את המהלכים האזרחיים מרחוק. על אף שפרשנים ומומחים מהרו לקבוע כי בהיעדר לוח זמנים למימושה של מפת הדרכים הצבאית יש להניח כי תקופת המעבר תארך חודשים ואולי שנים, מהר סיס להכריז למחרת היום על מינויו של השופט עדלי מנצור לנשיאה הזמני של מצרים והוא הושבע לנשיא עוד באותו היום. גם מינויו של ראש הממשלה הזמני יתרחש בימים הקרובים, כשאחד המועמדים המובילים הוא מוחמד אל-בראדעי, שהוא המועמד המועדף על צעירי תמרד.

המרכיב המהפכני המאפיין את פרק ב' של המהפכה הוא העובדה שזאת הפעם השנייה ברציפות שצעירים במצרים מגבשים סדר יום, יוזמים מהלכים ומובילים שינוי. בחברות פטריארכליות ומסורתיות כדוגמת זאת המצרית, בהן הגיל המבוגר הוא הקובע, אין זה מובן מאליו שהצעירים הם המובילים והמבוגרים מובלים על ידם, מה שמצביע על כך שגם במצרים מודים הכל שהעולם שייך לצעירים. יש לכך גם היבטים פרקטיים ובהם ההחלטה האסטרטגית שעליה הצהיר הגנרל סיס, כי

על הצעירים להשתלב בצמתים של קבלת ההחלטות. גם הנשיא המודח מורסי הספיק להורות לשריו ולמושליו לשלב צעירים מתחת לגיל 40 בתפקידי יועצים. זאת ועוד, מחאת תחריר השנייה הוכיחה כי האוריינטציה הדומיננטית בקרב קבוצות האופוזיציה לגווייה היא דתית-ליבראלית, שאינה מוכנה להשלים עם אסלאמיזציה זוחלת של מצרים. מאפיינים אלה מצביעים על כך שלפנינו יציר כלאיים שכבר זכה לכינוי 'הפיכה מהפכנית' (אנקלאב ת'ורי).

מה שוודאי הוא שעל אף שהאחים המוסלמים אבדו את אהדת הציבור, הם לא ימהרו להשלים עם ההדחה ולהעלם מן הכיכרות. קריאתו של השיח' קרדאווי להמשיך ולראות בנשיא מורסי נשיא לגיטימי, מעלה באופן משמעותי את הנפיצות ופוטנציאל ההתדרדרות של האירועים למלחמת אזרחים. הידברות עם נאמני 'האחים' וקריאה כנה של הנשיא הזמני מנצור וראש הממשלה לכשיתמנה למנהיגיהם להצטרף לממשלה, עשויה לשכך בטווח הרחוק את רגשי התסכול וההחמצה של 'האחים' ותומכיהם.